LEĦEN IL-MALTI

ID-DSATAX-IL SENA OTTUBRU-DIĊEMBRU, 1949. Għadd 224-226.

IL-KRITIKA LETTERARJA

*Editorjal tal-*PROF. G. AQUILINA, B.A., LL.D., Ph.D. (Lond.)

XI DRABI kelma, imbarra t-tifsira tagħha ewlenija, tieħu f'fomm il-poplu tifsira oħra warajha, tifsira li titbiegħed ftit jew wisq minn dik ewlenija. Fost dan il-kliem għandna l-verb "ikkritika", li, kif jifhmuh ħafna, ifisser "sab xi jmaqdar f'xi ħaġa" u n-nom "kritika" jagħtuh, ħafna drabi, it-tifsira ta' "tmaqdira", u xi drabi ta' satira, bħalma ngħidu għal xi kritiki li jidhru fil-Karnival. Imma fil-letteratura l-kelma kritika, bħall-kliem l-ieħor li jiġi minnha, għandha tifsira oħra; għandha t-tifsira ta' nisilha, jiġifieri t-tifsira ta' kritos *li fil-Grieg tfisser "imħallef, bniedem li jaqta' bejn fehma u oħra, u jgħid fejn hu t-tajjeb u fejn hu l-ħażin". Meta fil-Malti ngħidu kritika letterarja, bħal f'ilsna oħra miktubin, il-kelma għandna nifhmuha skond it-tifsira tagħha fil-Grieg.*

Kull sengħa għandha t-tagħlim tagħha u min jifhem jaf jgħidlek jekk ħaġa hix magħmula tajjeb jew le. Mhux biss, imma jaf jgħidlek l-għaliex hi magħmula tajjeb jew ħażin. Fi kliem ieħor, bniedem jifhem jaf jagħmillek kritika tax-xogħol li turih, u f'dil-kritika jagħżillek is-sabiħ mill-ikrah, id-dritt mill-imgħawweġ. Mela kritika ma tfisserx, kif jaħsbu xi wħud, tgħodd u ssemmi wieħed wieħed in-nuqqasijiet f'biċċa proża jed poeżija, imma tgħarbel il-proża jew il-poeżija għal dak li għandu x'jaqsam mal-ħsieb u l-forma u tagħraf il-ġmiel u fejn jinsabu n-nuqqasijiet ukoll. Mela l-kritiku jfittex u jsib żewġ ħwejjeġ fix-xogħol li jikkritika—ġmiel u kruha. Il-kritiku mħarreġ ma jħallix lilu nnifsu jintlaqat mid-difetti u jwarrab il-meriti; min-naħa l-oħra lanqas ma jħalli lilu nnifsu jintlaqat mill-merti u jwarrab għal kollox id-difetti. Il-kritiku għaqli, bħall-imħallef fuq it-tribuna, jiddeċiedi mingħajr passjoni. Ix-xbieha tradizzjonali tal-Ġustizzja hija mara b'miżien f'idha—miżien imgħabbar sewwa. Bħall-ġustizzja, il-kritiku wkoll iżomm miżien f'idu, u fiż-żewġ kefef iqiegħed il-merti u d-difetti, u jagħti lill-awtur dak li ħaqqu skond liema miż-żewġ kefef tegħleb waħda lill-oħra.

L-imħallef, biex jiddeċiedi bejn żewġ kustjonijiet u jgħid fejn hu s-sewwa u fejn hu l-għawġ, irid, barra mill-liġi, ikun jaf tajjeb il-fatti u mhux biss jafhom u jifhimhom imma jħoss l-importanza tagħhom. Bħalu l-kritiku jgħabbar iż-żewġ kefef tal-miżien tal-ġustizzja letterarja. Għalhekk jeħtieġlu jkun jaf mhux biss il-liġijiet ta' sengħet il-kitba, dik li l-Latini kienu jsejħu Ars dicendi, *imma jrid ikun ukoll bniedem li jaf jiżen il-fatti u s-sentimenti li mill-għaġna tagħhom kitlieb tajjeb joħroġ xogħol ta' proża jew poeżija. Kritiku tajjeb, mela, irid ikun letterat u kolt ħafna. Tkun letterat mingħajr ma tkun kolt jew tkun kolt mingħajr ma tkun letterat mhux biżżejjed. Il-kritiku jrid jiġbor fih iż-żewġ kwalitajiet. Qatt ma ġie li qrajt kritika ta' bniedem letterat li ġġagħlek tistagħġeb kif kittieb tajjeb jagħti fehmiet ħżiena fuq ix-xogħol ta' ħaddieħor għax ifaħħar jew imaqdar fejn ma għandux, jonkella għax ifaħħar jew imaqdar aktar jew inqas milli jmissu? Ir-raġuni hi li dan il-letterat ma għandux kultura biżżejjed biex, barra li jiżen xogħol ħaddieħor fih innifsu, isiblu post xieraq fil-letteratura ta' pajjiżu, u jekk ix-xogħol hu kbir biżżejjed, fil-letteratura tad-dinja. Il-bniedem artista huwa bniedem ta' ġenju, imma l-ġenju minnu nnifsu mhux kultura: huwa biss, biex nieħdu xebh minn qasrija, il-ħamrija li fiha tista' tikber xitla sabiħa, jekk qabel tkun ħawwiltha jonkella żrajtha.*

Il-letteratura ta' kull pajjiż hija biċċa mill-letteratura tad-dinja kollha: hija biċċa mill-patrimonju ta' ruħ il-bniedem. Il-kultura tad-dinja tista' għalhekk ixxebbahha ma' biċċa xoqqa li hija waħda fin-nisġa tal-ħjut imma mbagħad hija diversa fid-disinji li fiha mħabba d-diversità fil-lewn wit-tirqim tax-xoqqa. Xoqqa waħda, newl wieħed, imma ħafna disinni. Diversità u unità huma, mela, iż-żewġ elementi tal-kultura universali. Il-kritiku, mela, li jrid igħabbar sewwa ż-żewġ kefef tal-miżien tal-ġustizzja letterarja u jsib post lil xogħol kbir mhux biss fil-letteratura ta' pajjiżu imma fil-letteratura tad-dinja, irid ikun bniedem li qara ħafna kapolavuri u mhux ta' pajjiżu biss, imma ta' pajjiżi oħra wkoll, u qrahom b'dak id-dehen u b'dik is-sensibilità li l-arti kbira tnissel f'min iħobbha u jifhimha. Jekk jonqsu dawn il-kwalitajiet ikollna bil-fors kritika artifiċjali u paraguni taċ-ċajt.

Imma hemm min jistaqsi: "Il-kritika letterarja x'tiswa?" Il-kritika letterarja tista' tiswa ta' ġid jew ta' deni. Jekk ma

*tkunx magħmula kif għandha tkun tisfa' ta' deni dejjem, imma wkoll jekk tkun magħmula kif għandha tkun, tista' xi dabi tisfa' ta' deni. Ngħidilkom meta tisfa' ta' deni meta l-qarrej, biex ikun jaf x'hemm sabiħ u kbir f'kittieb, jikkuntenta ruħu bil-qari tal-kritika mingħajr ma jaqra x-xogħol ta' l-awtur innifsu. Fuq Dante u Shakespeare tgħidx kemm xogħlijiet inkitbu u x'uħud minnhom ta' min jaqrahom, imbarra milli għad-dehen u l-għaqal tal-fehma, għall-ġmiel tagħhom infushom bħala xogħlijiet ta' kritika li huma fl-istess ħin xogħlijiet ta' l-arti. Madankollu, l-ebda wieħed minn dawn ix-xogħlijiet ta' kritika mhu isbaħ jew aqwa mid-drammi ta' Shakespeare jonkella mid-*Divina Commedia *ta' Dante Alighieri. Min-naħa l-oħra, jekk il-qarrej jaqra l-kritika b'awtorità biex iqabbel fehmtu magħha, jonkella biex jara jekk tilifx xi ġmiel li l-kritiku jista' jurih aħjar, ikollna naqblu li l-kritika letterarja tagħmel ġid kbir. Jekk mhux ħaġ'ħra, tirfina l-gost u tgħallem lill-qarrej jagħżel is-sabiħ mill-ikrah, il-kbir miċ-ċkejken, il-għoli mill-baxx, is-sengħa mid-dilettantiżmu.*

Kritika letterarja, meta hija xjentifika, tagħti wkoll lill-qarrejja sens ta' proporzjon biex ma jkabbrux iżjed dak li hu kbir u ma jċekknux iżjed dak li hu ċkejken, jonkella, wisq agħar, jaraw kbir dak li hu ċkejken, u żgħir dak li hu kbir.

Ma nafx nistax ingħid għalija nnifsi li kont l-ewwel wieħed li daħħalt il-kritika letterarja fil-letteratura Maltija. Imma jekk qabel dehret xi kritika, naħseb li kont jien l-ewwel wieħed li għamilt studji letterarji ta' xogħlijiet bil-Malti għat-tul ta' diversi kittieba Maltin. Dawn l-istudji qed niġborhom biex nuri lill-qarrejja Maltin x'impressjonijiet għamlu lili l-aħjar kittieba tagħna jew, biex nitkellmu aktar sewwa, l-aqwa poeti tagħna— għax s'issa għadni ma sibtx żmien nistudja l-kitba tal-prożaturi tagħna. Biss, jekk Alla jislef l-għomor, għad nidħol għal dan ix-xogħol ukoll. Kollox irid iż-żmien tiegħu.

Wara li għedt dana kollu dwar kif għandha ssir il-kritika letterarja, ma nistax ma nħossx qalbi ttaqtaq meta naf li jien b'idejja stess ressaqt ix-xogħol tiegħi għall-aktar kritika severa li tista' ssir lil ġabra ta' studji bħal din. Il-Malti jgħid: "Min jagħmel jaħmel", u jien ma nistagħġibx, u wisq inqas nitweġġa', jekk ħaddieħor juri li jinsab fil-kitba tiegħi dak in-nuqqas li jien sibt f'xogħol ħaddieħor. Haġa waħda rrid ingħid, jiġifieri li din il-ġabra ta' studji, għalkemm hija kollha tiegħi, qisha x-xogħol

ta' żewġ bnedmin. Qed ingħid għaż-żewġ taqsimiet tal-ħajja tiegħi bħala kritiku—l-istudji li għamilt meta kont student u l-istudji li għamilt dawn l-aħħar snin. Bejn taqsima u oħra jiena stess ħassejt qabża kbira sew fl-istil kif ukoll fit-trattazzjoni tas-suġġett. Din id-differenza ma jistgħux ma jħossuhiex ukoll il-qarrejja tiegħi. Ngħid għalija sibtu interessanti ħafna nistudja lili nnifsi—żewġ bnedmin f'wieħed—fl-istudji li għamilt ta' Ġ. Muscat Azzopardi, Ninu Cremona u Dun Karm.

Il-kritiku li jikkritika huwa nnifsu suġġett għall-kritika. Kritika tal-kritika hija fergħa oħra ta' l-istudji letterarji.